

דין עיקור אשה: חילופי גירסאות בתוספתא כמקור לפסיקת הרמב"ם

א. פתיחה

הגמרא בשבת (קז, ב) דנה בשאלת ההיתר לשתות משקה מעקר:

ומי שרי, והתניא מניין לסירוס באדם שהוא אסור, תלמוד לומר ובארצכם לא תעשו – בכס לא תעשו, דברי רבי חנינא... אלא בסריס. והאמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן הכל מודים... במסרס אחר מסרס שהוא חייב, שנאמר ומעוד וכתות ונתוק וכרות, אם על כרות חייב על נתוק לא כל שכן, אלא להביא נותק אחר כורת שהוא חייב! ואלא בזקן. והאמר רבי יוחנן הן הן החזירוני לנערותי! אלא באשה. ולרבי יוחנן בן ברוקא דאמר על שניהם הוא אומר ויברך אותם אלוקים ויאמר להם פרו ורבו מאי איכא למימר? בזקינה, אי נמי בעקרה.

פשטות סוגיא זו היא שאין הבדל בין סירוס בידיים לבין שתיית "כוס של עקרין", ומסקנותיה הן:

1. סירוס איש בכל דרך אסור מן התורה.
2. סירוס אחר סירוס גם כן אסור מן התורה.
3. סירוס במי שאינו ראוי להוליד שלא מחמת פגיעה באחד מאברי ההולדה איננו סירוס¹.
4. סירוס אישה בכל דרך מותר.

אמנם לשיטת רבי יוחנן בן ברוקא שאישה מצווה בפריה ורביה סירוס אישה פורייה אסור, אך האיסור נובע מביטול פרו ורבו ולא מדין סירוס (תוספות שבת שם ד"ה והתניא). כך עולה גם מהתוספות בהמשך (קיא ע"א ד"ה בזקנה), שכתבו שבאישה לא שייך 'מסרס אחר מסרס' גם לשיטה שאישה מצווה בפריה ורביה, כי אין שייך בה איסור סירוס (ומצד פרו ורבו גם כן איננה יכולה ללדת). מהרש"א על התוספות הסביר שהתוספות לשיטתם, שגם רבי יוחנן בן ברוקא (הסובר שאישה חייבת בפרו ורבו) מודה שאין באישה איסור סירוס, אלא שבשל חיובה בפריה ורביה אסור לה לשתות כוס של עיקרין (אפילו יש לה בנים – מחמת חיוב המשך פו"ר מדברי קבלה), ולכן עקרה שאיננה יכולה להוליד מעשה הסירוס מותר בה גם לשיטת רבי יוחנן בן ברוקא.

1 להבנת ההבדל בין מסרס אחר מסרס לבין סירוס מי שאיננו יכול להוליד, ראה תוספות קיא, א ד"ה אלא, ורשב"א וריטב"א שם.

ב. פסיקת ההלכה בנושא

כאמור לעיל, משמעות הסוגיא בשבת היא שבאיש סירוס תמיד אסור מן התורה, ובאשה הסירוס תמיד מותר (שכן הלכה כחכמים שאישה איננה מצווה בפריה ורביה). אמנם נראה שהרמב"ם, הטור והשולחן ערוך, פסקו אחרת. כך הם דברי הרמב"ם בהלכות איסורי ביאה (פרק טז הלכות י–יב²):

אסור להפסיד איברי זרע בין באדם בין בבהמה חיה ועוף אחד טמאים ואחד טהורים בין בארץ ישראל בין בחוצה לארץ... **וכל המסרס לוקה מן התורה** בכל מקום ואפילו מסרס אחר מסרס לוקה... **והמסרס את הנקבה** בין באדם בין בשאר מינים פטור... **המשקה עיקרין לאדם** או לשאר מינים כדי לסרסו **הרי זה אסור ואין לוקין עליו, ואשה מותרת לשתות עיקרין כדי לסרסה עד שלא תלד...**

נמצאים בפסיקה זו שני שינויים ממה שעלה מפשטות הסוגיא הנ"ל:

1. אף שאין לוקים על סירוס אישה, ולמרות שהיא איננה מצווה בפריה ורביה, הסירוס אסור.
2. שתיית משקה מעקר, שאינה סירוס בידיים, מורידה את האיסור בדרגה אחת (באיש הדבר אסור אך פטור ממלקות, ובאשה הדבר מותר).

ניתן ליישב את הרמב"ם עם סוגיית הגמרא בשבת, בכך שנאמר שהסוגיא בשבת יצאה כבר מתוך נקודת הנחה ששתיית כוס של עקרין קלה יותר מסירוס בידיים, ושהתנאי להיתר שתיית המשקה המעקר הוא שבמקרה זהה כשסירוס נעשה בידיים לא יהיה איסור מלקות (תנאי שאיננו מופיע בפירוש בסוגיא). יש אם כן לפי תירוץ זה ללמוד את הסוגיא כך: הגמרא שואלת איך מותר לשתות משקה מעקר הרי סירוס בידיים אסור בלאו מן התורה, ואחרי דחיית כמה אפשרויות היא עונה שמדובר באישה שבה אין איסור תורה של סירוס, ולכן שתיית משקה מעקר תותר לגמרי. לשיטת רבי יוחנן בן ברוקא שקיים איסור נוסף מצד 'פרו ורבו' (שלגביו אין הבדל בין סירוס בידיים לבין שתיית משקה מעקר, שכן התוצאה היא זהה – חוסר יכולת ללדת, שהוא הקובע לעניין 'פרו ורבו') מדובר במי שאיננה יכולה ללדת, שלגביה לא שייך ממילא 'פרו ורבו'. אלא שיש לשאול, מניין לרמב"ם המקור ללימוד כזה של הסוגיא?

ג. הלימוד מתורת כהנים ומחלוקת המגיד משנה והגר"א

חכמים נחלקו בנושא סירוס במקור תנאי נוסף. בתורת כהנים (ספרא אמור פרשה ז) נאמר:

2 והדברים מובאים גם בטור ובשולחן ערוך באבן העזר סימן ה.

מנין שהנקיבות בסירוס? תלמוד לומר: 'כי משחתם בהם מום בס'. רבי יהודה אומר: 'בהם' – אין נקיבות בסירוס.

לדעת המגיד משנה (על הרמב"ם שם הל' יא) הרמב"ם פסק כרבי יהודה בספרא (על פי הסוגיא בשבת שמסקנתה שאין איסור דאורייתא של סירוס באישה), ומלשונו של רבי יהודה "אין נקיבות בסירוס" (ולא "מותר לסרס את הנקבות") הבין הרמב"ם שיש בכך איסור מדרבנן.

לעומת זאת, לדעת הגר"א בביאורו לשולחן ערוך (אה"ע סימן ה ס"ק כה) הרמב"ם פסק כתנא קמא בספרא ולא כרבי יהודה (לפי כללי הפסיקה הרגילים), אלא שדעת ת"ק מדובר על איסור עשה בסירוס אישה, איסור שעליו לא לוקים³. לשיטתו מותר לאישה לשתות כוס של עקרין, כיוון שחכמים לא גזרו איסור בשתיית כוס של עקרין במקום שאין חיוב מלקות.

ד. הלימוד מהתוספתא ביבמות

אך מהיכן ידעה הגמרא שלכל השיטות יש להתיר שתיית כוס של עקרין לאישה? הגר"א, כמו המגיד משנה לפניו, מצאו מקור לדברי הגמרא בעניין היתר שתיית כוס של עקרין על ידי אישה, בתוספתא במסכת יבמות (פ"ח הלכות ב-ג):

האיש אין רשאי לשתות עקרין שלא יוליד, והאשה רשאה לשתות עקרין שלא תלד... רבי יהודה אומר: המסרס את הזכרים חייב, ואת הנקבות פטור.

פשטות לשון התוספתא הוא ששתיית כוס של עקרין מותרת לאישה לדעת ת"ק גם אם קיים איסור סירוס באשה, ואין צורך להזדקק לשיטת רבי יהודה שהמסרס את הנקבות פטור. על פי זה ישנה קשה על שיטת המגיד משנה שהרמב"ם פסק כרבי יהודה, שכן אם לכולי עלמא מותר לאישה לשתות כוס של עקרין – מדוע ישנו צורך לפסוק כדעת יחיד של רבי יהודה שאין איסור סירוס מן התורה לאישה? ניתן אמנם ליישב ולומר שאין בתוספתא כלל מחלוקת, וגם הרישא של התוספתא היא על פי שיטתו של רבי יהודה, וכפי שהגמרא מיישבת פעמים רבות שצריך לקרוא את הדברים כך: 'לאיש אסור ולאישה מותר, שהיה רבי יהודה אומר' וכו'; אולם יישוב זה דחוק. אלא שהמעין בתוספתא יראה שהדברים אינם ברורים; התוספתא מביאה את דין שתיית כוס של עקרין בתוך רשימה של חילוקים נוספים בין איש לאשה, ולאחר הקדמה העוסקת בדין פריה ורביה:

"לא יבטל אדם מפריה ורביה אלא אם כן יש לו בנים... האיש אין רשאי לישב

3 לשאלה האם איסור סירוס אישה הוא דאורייתא או דרבנן ישנן נפ"מ למעשה בספרי השו"ת, בהם דנו פוסקי זמנינו מהם המקרים בהם ניתן להתיר קשירת חצוצרות לאישה על מנת שלא תוכל להרות יותר.

שלא באשה, ואשה רשאה לישב בלא איש. **האיש אין רשאי לשתות עקרין שלא יוליד, והאשה רשאה לשתות עקרין שלא תלד.** איש אין רשאי לישא עקרה וזקנה, אילונית, קטנה ושאינה ראויה לילד, האישה רשאה להינשא אפילו לסריס. **רבי יהודה אומר, המסרס את הזכרים חייב, ואת הנקבות פטור.**"

דין שתיית כוס של עקרין על פי התוספתא קשור אם כן במהותו לדין פריה ורביה, ועניינה של התוספתא לומר שאיש חייב בפריה ורביה ואישה איננה חייבת במצוה זו; מכאן נגזרו כל החילוקים ביניהם, כולל ההיתר לאשה לשתות כוס של עקרין. יתכן אם כן שלשיטת המגיד משנה רבי יהודה איננו בא לחלוק על הרישא של התוספתא שעוסקת בדין אחר לגמרי (פריה ורביה), אלא להוסיף דין העוסק בעניין סירוס אישה; לדעת המגיד משנה הרמב"ם פסק כרבי יהודה משום שאין מי שחולק בתוספתא על הדין שהוא אמר.

אך עדיין הדברים אינם מובנים, שכן אם אין כאן מחלוקת, וסירוס ופריה ורביה הינם שני דינים שונים, מדוע שורבב דינו של רבי יהודה בתוך קובץ הלכות העוסקות במצוות פרו ורבו (גם לאחר דינו של רבי יהודה ממשיכה התוספתא להביא הלכות בעניין פרו ורבו)?

ה. גרסא חדשה בתוספתא

גרסא זו שהובאה לעיל בתוספתא, ולפיה האישה שונה מהאיש, הינה הגרסא של כל הדפוסים מאז הדפוס הראשון (ונציה, רפ"א, 1521), ומופיעה גם בכתב היד הקדום ביותר שמצוי לפנינו, כת"י ערפורט (כתב יד שנכתב קרוב לוודאי עוד בסוף האלף החמישי לבריאת העולם), שהינו כת"י אשכנזי. זוהי גם הגרסא שמופיעה בתוספתא בהוצאת צוקרמנדל (פזולק, תרמ"א).

אולם בכמה כתבי יד הגרסא בתוספתא שונה: בכתב יד וינה (שנכתב בראשית האלף השישי, לפני שנת ה'ק'), שהינו כתב יד ספרדי, הגרסא היא שכל הדברים האסורים לאיש אסורים גם לאישה. גרסא זו מצויה גם בכתב יד מן הגניזה האירופאית (שמספרו במכון לתצלומי כת"י PH 4260 F33261), וגרסא זו הובאה בתוספתא כפשוטה:

לא יבטל אדם מפריה ורביה אלא אם כן יש לו בנים... האיש אין רשאי לישב בלא אשה ואשה **אינה** רשאה לישב בלא איש. האיש אין רשאי לשתות עיקרין שלא יוליד והאשה **אין** רשאה לשתות עיקרין שלא תלד. האיש אין רשאי לישא עקרה וזקינה אילונית וקטנה ושאיין ראויה לילד האשה **אינה** רשאה להנשא אפי' לסריס. ר' יהודה אומר המסרס את הזכרים חייב ואת הנקבות פטור."

על פי גרסא זו קיימת מחלוקת בין תנא קמא לרבי יהודה האם מותר לאישה לשתות כוס של עקרין, ורבי יהודה חולק על תנא קמא ומקל שאין באישה איסור סירוס. היות

והגמרא פסקה להלכה שאישה מותרת לשתות כוס של עקרין, ממילא מוכרחים לומר שהלכה כרבי יהודה שאין האישה מצווה על איסור סירוס מן התורה⁴.

ו. פסיקת ההלכה בגמרא וברמב"ם לאור הגרסא החדשה

לאחר קריאת התוספתא על פי הגרסא החדשה, ניתן לענ"ד להסביר מדוע הגמרא פסקה על פי דעתו של רבי יהודה, שהיא לכאורה דעת יחיד: תנא קמא שבתוספתא, החולק על רבי יהודה, סובר שכשם שאיש מצווה בפריה ורביה כך גם אישה מצווה בפריה ורביה. זוהי בדיוק דעתו של רבי יוחנן בן ברוקא, אשר חולק במשנה (יבמות פ"ו מ"ז) על תנא קמא:

האיש מצווה על פריה ורביה אבל לא האשה. רבי יוחנן בן ברוקא אומר על שניהם הוא אומר ויברך אותם אלוקים ויאמר להם פרו ורבו.

אם ת"ק שבתוספתא הוא רבי יוחנן בן ברוקא הסובר שגם אישה חייבת בפר"ר מדאורייתא, יש לומר גם בכיוון ההפוך שרבי יהודה שבתוספתא ובתורת כהנים הוא תנא קמא שבמשנה, הסובר שאישה איננה מצווה בפריה ורביה. על פי הסבר זה, וכפי שמוכח מהתוספתא, איסור סירוס באדם הוא הפן האיסורי של המצווה החיובית של "פרו ורבו", ולא ניתן לנתק ביניהם: כל מי שמצווה בפריה ורביה חל עליו איסור סירוס מן התורה, ולהיפך.

כך גם ניתן להבין את סוגיית הגמרא בשבת המדלגת מאיסור סירוס למצוות "פרו ורבו", שכן לא מדובר בדיון אחר (כפי שטענו התוספות מתוך חוסר ברירה), אלא בהמשך הדיון באיסור סירוס. ממילא גם מובן מדוע לגמרא פשוט שמי שאיננו יכול להוליד איננו מצווה באיסור סירוס⁵. מובן גם מדוע לא נפסקה ההלכה כתנא קמא, מפני שתנא קמא הוא רבי יוחנן בן ברוקא אשר רבי קבעו במשנה בתור דעת יחיד, כלומר שאין הלכה כמותו. סתמא דמשנה היא אם כן כשיטתו של רבי יהודה. דומה, שהוכחה מכרעת לכך, שפסיקת ההלכה של הגמרא והרמב"ם היא כרבי יהודה ולא כתנא קמא, מצויה בתוספתא במסכת מכות (פ"ד ה"ד) המביאה את מחלוקת תנא קמא ורבי יהודה, הפעם לעניין מלקות:

והמסרס את האדם ואת הבהמה ואת החיה ואת העופות בין גדולים בין קטנים בין זכרים בין נקיבות הרי זה חייב, ר' יהודה אומר מסרס זכרים חייב מסרס נקיבות פטור.

הרי מוכח שלשיטת תנא קמא ישנו לא רק איסור עשה של סירוס באישה, אלא

4 יש לציין, שלמגיד משנה עצמו הייתה גרסת התוספתא כפי שהיא לפנינו בדפוסים. גירסא זו מופיעה גם במגיד משנה בדפוסים הקדומים, כגון דפוס ונציה, של"ד.

5 מלבד סריס, עליו עדיין יש איסור סירוס, מחמת גזירת הכתוב מיוחדת, אותה הסבירו הראשונים, ראה לעיל.

איסור מלקות באישה. שיטה זו מוסכמת על פי כל כתבי היד והדפוסים הידועים לנו של התוספתא. אינני יודע כיצד ניתן ליישב את שיטת הגר"א על פי הלכה זו בתוספתא, וצ"ע.⁶

סיכום

א. מסוגיית הגמרא בשבת עולה שאישה מותרת לשתות כוס של עקרון.
ב. הרמב"ם פסק שסירוס אישה בידיים אסור ואין לוקין עליו. נחלקו המגיד משנה והגר"א, האם פסיקה זו הינה כשיטת תנא קמא שבתורת כהנים, ומדובר באיסור עשה ללא מלקות, או כשיטת רבי יהודה שם, שמן התורה אין כלל איסור.
ג. גם בתוספתא ביבמות מצאנו ששתיית כוס של עקרון מותרת לאישה, אולם התוספתא מוקשה, שכן משמע שרבי יהודה המובא שם בא לחלוק, וכן עיקר הדיון בהלכות שם הינו במצוות פרו ורבו ולא באיסור סירוס.
ד. ישנה גרסא אחרת בתוספתא, ולפיה אישה **אסורה** לשתות כוס של עקרון. לפי גרסא זו הושוותה אישה לאיש בכל ההלכות שם הקשורות לפריה ורביה, ורבי יהודה חולק על הרישא באמרו שהמסרס אישה פטור.
ה. על פי גרסא זו יש לומר שהמחלוקת האם אישה מצווה באיסור סירוס, הינה אותה מחלוקת האם אישה מצווה בפרו ורבו. ממילא, כיוון שבמשנה מוכח שהשיטה המשווה אישה לאיש הינה שיטת יחיד של רבי יוחנן בן ברוקא, הגמרא לא פסקה אותה להלכה. לפי זה מוכח, שהרמב"ם פסק כרבי יהודה, וכהבנת המגיד משנה.
ו. באופן זה גם מובנת סוגיית הגמרא הפותחת באיסור סירוס, ואחר כך עוברת לדון בדברי רבי יוחנן בן ברוקא העוסק בשתיית כוס של עקרון לאישה. כמו כן מובן מדוע לגמרא פשוט שאדם שאיננו ראוי להוליד איננו מצווה באיסור סירוס.
ז. הוכחה נוספת כנגד שיטת הגר"א מצויה בתוספתא במכות, שם תנא קמא אומר באופן מפורש, שלוקין על סירוס אישה, וממילא מוכח שהרמב"ם שפסק שאישה פטורה, פסק הלכה כרבי יהודה.

6 לאחר שכתבתי דברים אלו, ראיתי שהר"ש ליברמן, בתוספתא כפשוטה על מסכת יבמות פרק ח (הנ"ל), הלך גם הוא בכיוון של מאמר זה, אולם כדרכו, הדברים מובאים בקיצור וברמיזה, יעויין שם.